

ΟΙ ΘΑΛΑΣΣΙΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ ΤΗΣ 3^{ΗΣ} ΚΑΙ 2^{ΗΣ} ΧΙΛΙΕΤΙΑΣ π.Χ. ΚΑΤΑ ΜΗΚΟΣ ΤΟΥ ΙΟΝΙΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΤΙΚΗΣ

Σταύρος Οικονομίδης

Υποψήφιος Διδάκτορας στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Η τοπογεωγραφία της Αδριατικής και του Ιονίου¹

Η Αδριατική θάλασσα οφείλει το όνομά της στην ενετική πόλη Adria, σημαντικό λιμάνι της ετρουσκικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας. Ενώνεται με το Ιόνιο Πέλαγος διαμέσου των Στενών του Otranto, τα οποία έχουν άνοιγμα 73 χιλιόμετρα και χωρίζουν την Puglia από τις Αλβανικές ακτές. Έχει ένα επίμηκες σχήμα και αβαθή ύδατα τα οποία φτάνουν τα 1251 μέτρα στα νότια αλλά δεν αγγίζουν ούτε τα 100 μέτρα βόρεια της γραμμής Ancona – Zara².

Η μακριά αδριατική ακτή έχει μια ευθύγραμμη ανάπτυξη και διακόπτεται μόνο από τα ακρωτήρια του Gargano και του Conero. Δεν είναι λίγες οι θέσεις φυσικών λιμένων που στην ιστορική περίοδο μετατράπηκαν σε σημαντικούς εμπορικούς κόμβους της Μεσογείου όπως του Βρινδιζίου, του Βαρίου, της Ανκόνας, της Ραβέννης, της Βενετίας και της Τεργέστης.

Η αδριατική ακτή είναι ελαφρώς υψηλή στην περιοχή της Απουλίας και είναι χαμηλή, με λοφώδεις σχηματισμούς, πιο βόρεια. Είναι αμμώδης και με μικρές λιμνοθάλασσες στην Romagna, στο Veneto και στο Friuli. Η αδριατική ακτογραμμή

¹ Τον Ιούνιο του 2004 ο γράφων οργάνωσε το project Adria I το οποίο αφορούσε τον διάπλου κατά μήκος του Ιονίου και της Αδριατικής, με το δικάταρτο σκάφος Dogia και πλήρωμα 5 ατόμων, με σκοπό τη συλλογή παρατηρήσεων και στοιχείων που αφορούν στη ναυσιπλοία της Ύστερης Χαλκοκρατίας στις παραπάνω θαλάσσιες περιοχές. Κατά τη διάρκεια του διάπλου έγιναν παρατηρήσεις των θαλάσσιων και αέρινων ρευμάτων, χαρτογράφηση και μορφολογική αξιολόγηση των Ηπειρωτικών, Αλβανικών και Δαλματικών ακτών όσον αφορά στη δυνατότητα ελμμενισμού και την επικινδυνότητά τους κατά την ναυσιπλοία. Είχε προηγηθεί χαρτογραφική μελέτη των ακτογραμμών. Το ταξίδι πέρα από τη συλλογή ωκεανογραφικών και μετεωρολογικών στοιχείων είχε ως σκοπό του τον εντοπισμό παράκτιων θέσεων επιλεγμένων από Μυκηναίους ναυτικούς για τον ανεφοδιασμό τους καθώς και την επιβεβαίωση ή την κατάρριψη προβληματισμών που αφορούν στις ρότες της λεγόμενης Οδού του Ηλέκτρου, κατά μήκος του Ιονίου και της Αδριατικής. Επελέγη η πιθανότερη οδός με σημείο εκκίνησης τη Δυτική Πελοπόννησο (Πάτρα) και σημείο τερματισμού τις εκβολές του ποταμού Πάδου. Ενδιάμεσες συμπληρωματικές διαδρομές έριξαν φως στις δυνατότητες ελμμενισμού κατά μήκος των Ηπειρωτικών και Δαλματικών ακτών μέχρι και τη χερσόνησο της Ίστριας. Το project Adria I χρηματοδοτήθηκε από την υποτροφία 1984 Foundation που χορηγήθηκε στον γράφοντα από τον Dr. Charles K. Williams II ως υποστήριξη των ωκεανογραφικών και χαρτογραφικών στοιχείων της παρούσας διατριβής. Συμμετείχαν οι ωκεανολόγοι Dr. Eugenio Trevisan Dr. Fabbriaccio Accurso οι οποίοι συνέβαλαν στη συλλογή των απαραίτητων επιστημονικών στοιχείων τα οποία αξιολογήθηκαν και καταγράφηκαν στο παρόν κεφάλαιο.

² Ιταλική χερσόνησος / Δαλματικές ακτές.

της ιταλικής χερσονήσου ολοκληρώνεται με υψηλό περίγραμμα στον Κόλπο της Τεργέστης και στα ανατολικά μετατρέπεται σε απόκρημνη και ανασφαλή.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι αδριατικές ακτές της Δαλματίας σε αντίθεση με την προσβασιμότητα και την ύπαρξη φυσικών λιμένων της ιταλικής χερσονήσου είναι εξαιρετικά επικίνδυνες και βραχώδεις. Η πλοήγηση γίνεται με κίνδυνο την συντριβή των σκαφών στις πολυάριθμες ξέρες και στα αμέτρητα βραχώδη ακρωτήρια.

Φυσική γεωγραφία

Η Αδριατική Θάλασσα έχει νότιο σύνορό της τη νοητή γραμμή μεταξύ του ακρωτηρίου της Santa Maura και της εκβολής του ποταμού Butrint στην Αλβανία, ενώ στα βόρεια οριοθετείται από τις ακτές του κόλπου της Τεργέστης. Είναι το μόνο πέλαγος της Μεσογείου που εισχωρεί σε τόσο μεγάλο βάθος στην ηπειρωτική Ευρώπη. Το κανάλι του Ότραντο, με πλάτος 40 ναυτικών μιλίων είναι η είσοδος της Αδριατικής η οποία την ενώνει με το Ιόνιο Πέλαγος και με την κεντρική Μεσόγειο. Η συνολική επιφάνεια της Αδριατικής είναι 139.595 τετρ.χιλιόμε., το ανάπτυγμα της ακτογραμμής είναι 7.912 χιλιόμετρα.

Στο μεγαλύτερο τμήμα τους οι ακτές που βρέχονται από την Αδριατική είναι βραχώδεις και σχεδόν ενιαίες στο μήκος τους, δίχως σπουδαίες αναδιπλώσεις. Οι ιταλικές ακτές στέφονται από τα Απέννινα Όρη τα οποία αγγίζουν το ύψος των 2.914 μέτρων και βρίσκονται σε μεγάλη απόσταση από την ακτογραμμή μόνο στο βόρειο τμήμα όπου και υπάρχει η ευρύχωρη παράκτια πεδιάδα των ποταμών Πάδου και Adige.

Στα βόρεια υπάρχουν οι οροσειρές των Ιουλίων Άλπεων οι οποίες αποτελούν το ανατολικότερο τμήμα αλπικού συμπλέγματος. Οι Ιούλιες Άλπεις σχηματίζουν το ανατολικό τμήμα της Αδριατικής και μαζί με τις Διναρικές Άλπεις αποτελούν ένα σύνθετο σύμπλεγμα ακρωτηρίων και νησίδων, παράλληλων με την ακτογραμμή.

Νότια των Διναρικών Άλπεων σχηματίζεται η απότομη ορεινή ακτογραμμή του Loncen με τα όρη του Μαυροβουνίου και τις αλβανικές Άλπεις οι οποίες στο βόρειο τμήμα τους βρίσκονται μακριά από την ακτή ενώ νοτιότερα την προσεγγίζουν αμέσως μετά τον κόλπο της Valona.

Η ιταλική ακτογραμμή της Αδριατικής είναι στο μεγαλύτερο κομμάτι της ευθεία και παρουσιάζει ελάχιστα ακρωτήρια: το ακρωτήριο του Gargano και το ακρωτήριο του όρους Conero, νότια της Ancona. Η ιταλική ακτή είναι φτωχή σε απάνεμα και προστατευμένα σημεία και επίσης χαρακτηρίζεται από αβαθή και αμμώδη ύδατα, ενώ στον βορρά παρουσιάζει μεγάλες λιμνοθάλασσες όπως της Βενετίας, του Marano και

του Grado. Η ακτογραμμή της Τεργέστης είναι εμφανώς διαφορετική, με βαθείς κόλπους και επικίνδυνα ακρωτήρια. Τα βουνά βρίσκονται ακριβώς επάνω από την ακτογραμμή και σχηματίζουν μέχρι το Dubrovnik έναν εντυπωσιακό αριθμό απότομων νησίδων οι οποίες αποτελούν στο σύνολό τους το αρχιπέλαγος της Δαλματίας. Μόνο στη Δαλματία υπάρχουν 718 νησίδες 50 από τις οποίες κατοικούνται και ένας αδιευκρίνιστος αριθμός από ξέρες και υφάλους.

Νότια του ποταμού Bojana, φυσικό σύνορο της Βόρειας Αλβανίας, υπάρχει πεδιάδα, μερικώς ελώδης, στην ακτή της οποίας δεν υπάρχουν σημεία ελιμενισμού. Στο νοτιότερο τμήμα της η αλβανική ακτή, μεταξύ Αδριατικής και Ιονίου, είναι βραχώδης και ευθεία.

Συμπεράσματα για τη μορφολογία της Αδριατικής και για τα φυσικά φαινόμενα που την χαρακτηρίζουν ως προς τη ναυσιπλοία

Η Αδριατική διαιρείται από μετεωρολογική και κλιματική άποψη σε δύο διακριτά τμήματα: σε νότιο και βόρειο. Το πρώτο τμήμα της προσφέρεται για ασφαλή και ταχεία ναυσιπλοία από νότο προς βορρά και από ανατολάς προς δυσμάς. Ο μεγαλύτερος κίνδυνος είναι ο ΝΑ άνεμος του Σιρόκου ο οποίος προκαλεί έντονη αναταραχή και η μερική επίδραση της Borra, βίαιου άνεμου με κατεύθυνση Βορρά/Νότου, ο οποίος εκδηλώνεται κατά μήκος της Ανατολικής Αδριατικής.

Το δεύτερο τμήμα της είναι περισσότερο προβληματικό στη ναυσιπλοία καθώς επηρεάζεται δραματικά από τις Κεντροευρωπαϊκές κλιματικές συνθήκες. Η γεωμορφολογία των ανατολικών ακτών συντελεί στη διάπλαση των ανέμων, ειδικά του ΒΔ Μαίστρου και του ΒΑ Borra.

Η κλειστή λεκάνη της Αδριατικής στα βόρεια, μεταξύ του Κόλπου της Βενετίας και της χερσονήσου της Istria, καθώς και η δράση των θαλάσσιων ρευμάτων στα δυτικά με προέλευση τις εκβολές του Πάδου σχηματίζουν το λεγόμενο αντικυκλωνικό κύμα, ένα ρεύμα υψηλής ατμοσφαιρικής πίεσης, και διαδοχικά τα δυνατά, τοπικά ρεύματα αέρος της Κροατίας, γνωστά ως Borrin.

Η περιοδική δράση του ΝΔ ανέμου γνωστού στις ανατολικές ακτές ως Lebie, προκαλεί έντονες αναταραχές κοντά στις ακτές της Δαλματίας και είναι απαγορευτικός για την ακτοπλοϊκή ναυσιπλοία. Τέλος, επικίνδυνος άνεμος από τα ΝΑ, ο λεγόμενος Γρέγος ή Grecale προκαλεί θαλασσοταραχή μετά τον μήνα Νοέμβριο και για μεγάλο μέρος του χειμώνα, στην Κεντρική Αδριατική. Αιτία είναι ο βαρικός σχηματισμός υψηλής πίεσης στα Βαλκάνια και χαμηλής πίεσης στην Κεντρική Μεσόγειο.

Το σύνολο των παραπάνω δεδομένων ευθύνεται για τη δημιουργία μιας ωρολογιακής φοράς των ρευμάτων από δυτικά προς ΒΑ και στη συνέχεια προς νότον. Αντιστρόφως είναι υπεύθυνα για τη δημιουργία μιας περιοδικής αντιωρολογιακής φοράς ρευμάτων από νότια προς ΒΔ. Η γνώση αυτού του πλέον γνωστού φαινομένου της Αδριατικής είναι παλιά στους ναυτικούς και αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση πλοήγησης σε όλο το μήκος της.

Τα νησιά της ανατολικής ακτογραμμής

Τα νησιά της **Palagrusa**: Η Μεγάλη Palagrusa έχει μήκος 1300 μέτρα και πλάτος 350. Δεν διαθέτει πηγές νερού, ούτε ήπια ακτογραμμή. Οι πλαγιές της είναι κατακόρυφα τοιχώματα και διατρέχεται περιμετρικά από υφάλους και κοφτερούς σκοπέλους οι οποίοι καθιστούν την προσέγγιση δυσχερή κατά το μεγαλύτερο μέρος του έτους.

Ένας μικρός πορθμός διακρίνει τη Μεγάλη από τη Μικρή Palagrusa η οποία είναι μικρότερη κατά το $1/5^{\circ}$. Οι βροχοπτώσεις είναι σπάνιες και η βλάστηση περιορισμένη. Τα δύο νησιά αποτελούν το ανατολικότερο τμήμα ενός ευρύτερου νησιωτικού σχηματισμού που ξεκινά από τις ιταλικές ακτές και καταλήγει στα ανοικτά των δαλματικών ακτών σαν φυσική γέφυρα μεταξύ των απέναντι ακτών. Οι νήσοι Tremiti, Pianosa, Μεγάλη και Μικρή Palagrusa, το Susac και το Vis

αποτελούν τα ανώτερα τμήματα ενός ομοιόμορφου υποθαλάσσιου τείχους που τρόπον τινά διαχωρίζουν στα δύο την Αδριατική. Η οπτική επικοινωνία μεταξύ του ενός και του άλλου είναι δυνατή, τις ημέρες με καλοκαιρία.

Τα νησιά της Palagusa βρίσκονται στο κέντρο αυτού του σχηματισμού και στο πλουσιότερο αλιευτικό τμήμα της Αδριατικής. Η ιδιαιτερότητά τους έγκειται στο ότι βρίσκονται στο επίκεντρο ενός διπλού θαλάσσιου ρεύματος με διπλό μέτωπο, ένα με δυτική φορά και ένα με ανατολική. Στο σημείο ένωσης των δύο ρευμάτων σχηματίζονται ισχυρές δίνες ικανές να προκαλέσουν ζημιά σε ελαφρά σκάφη, κάτω των 50 τόνων.

Το **Vis**: Διαθέτει μήκος 15 χιλιόμετρα και πλάτος 7 ενώ βρίσκεται στα 60 χιλιόμετρα νότια του κροατικού Split. Η ακτογραμμή του είναι απότομη, με γκρεμούς και κάθετα προς τη θάλασσα τοιχώματα, ενώ δύο είναι τα μόνα κατάλληλα σημεία ελλιμενισμού, με αμμώδεις παραλίες.

Η υψηλότερη κορυφή του είναι 1200 μέτρα. Το Vis είναι το μόνο από τα νησιά της Αδριατικής με ύπαρξη άφθονων πηγών νερού και οι δύο καλά προστατευμένες από τους δυνατούς ανέμους πεδιάδες είναι διάσημες από την αρχαιότητα για την καλλιέργεια αμπέλου.

Ιόνιο Πέλαγος

Η περιοχή μεταξύ Αδριατικής και Ιόνιου είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη στη ναυσιπλοία λόγω του συνδυασμού απότομων και βραχωδών ακτών, βραχωδών αβαθών, υφαλοϊδών σχηματισμών και νησίδων καθώς και αέρινων και υδάτινων ρευμάτων τα οποία δημιουργούνται από τη γεωμορφολογία. Η γεωμορφολογία ευθύνεται για τις ατμοσφαιρικές συνθήκες που επικρατούν κατά τη διάρκεια του έτους. Οι απόκρημνες αλβανικές ακτές και οι ψηλοί ορεινοί όγκοι της Ηπείρου διαχωρίζουν απότομα το ατμοσφαιρικό κλίμα της ευρύτερης περιοχής δημιουργώντας δυο ξεχωριστά

περιβάλλοντα: της θαλάσσιας και της ηπειρωτικής έκτασης. Προϊόν αυτής της συνύπαρξης είναι μια διαρκής συγκρουσιακή περίσταση η οποία εκτονώνεται ενεργητικά στην ακάλυπτη θαλάσσια περιοχή και παθητικά στην ηπειρωτική ακτή. Οι καιρικές συνθήκες που παρατηρούνται στην περιοχή του Βόρειου Ιόνιου Πελάγους αναδιπλώνονται ως εξής:

Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού στις δυτικές ακτές της Ελλάδας επικρατούν οι βορειοδυτικοί ή και οι δυτικοί άνεμοι, ενώ αντίθετα κατά τη διάρκεια του χειμώνα σε άλλες περιοχές επικρατούν οι νοτιοανατολικοί ή και οι βορειοανατολικοί. Κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, συχνά και κατά τον χειμώνα, πνέουν θαλάσσιες και απόγειες αύρες από τις οποίες οι δεύτερες από τους ψηλούς ορεινούς σχηματισμούς και διαμέσω των πεδιάδων φθάνουν μέχρι αποστάσεων μικρότερων συνήθως των 10 μιλίων από την ακτή και σπανιότερα μεγαλύτερων των 20 μιλίων.

Οι απόγειοι άνεμοι στις αλβανικές ακτές και στις δυτικές ακτές της ηπειρωτικής Ελλάδας πνέουν συνήθως από βόρειες ή βορειοανατολικές κατευθύνσεις. Στα δυτικά και στα νοτιότερα παράλια της Πελοποννήσου ακολουθούν τους άξονες των γειτονικών κολπώσεων. Δυναμώνουν συνεχώς μέχρι και στα μεσάνυχτα και ξεκινούν να πνέουν δύο ή τρεις ώρες μετά τη δύση του ήλιου εξασθενίζοντας αφού κοπάσουν προσωρινά με την ανατολή. Δυναμώνουν και πάλι αργότερα και ξαναηρεμούν δίνοντας τη θέση τους στις θαλάσσιες αύρες.

Μυκηναϊκή ναυτική τεχνογνωσία και δυνατότητες διάπλου της Αδριατικής

Διάπλους και φυσικά δεδομένα

Ο διάπλους της Αδριατικής είναι πίο σύνθετος από ό, τι μπορεί να φαίνεται εκ πρώτης όψεως. Προκειμένου να υποστηρίξουμε τη δυνατότητα μυκηναϊκής δραστηριότητας κατά μήκος της θα πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπόψιν κάποιες καίριες προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες να μπορεί να υποστηριχθεί επιστημονικά αυτή η δυνατότητα.

Από την περιγραφή της γεωμορφολογίας των ακτογραμμών της Αδριατικής και της σύστασής της ως υδρολογικό σύστημα σε συνάρτηση με τα ιδιαίτερα συγκρουσιακά αιολικά φαινόμενα συμπεραίνεται η απαραίτητη η αναθεώρηση των ναυσιπλοϊκών δυνατοτήτων κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία. Τα δεδομένα της μυκηναϊκής νηογνωσίας επιτρέπουν τον διάπλου υπό όρους οι οποίοι είναι οι ακόλουθοι:

- Η ιδανική περίοδος ναυσιπλοΐας από την Δυτική Πελοπόννησο προς το *Caput Adriae* και τις εκβολές του Πάδου είναι ο μήνας Ιούλιος, ενώ από τη Βόρεια Αδριατική προς το Ιόνιο Πέλαγος είναι ο Σεπτέμβριος. Κατά τον Αύγουστο οι ισχυροί αντικυκλώνες είναι απαγορευτικοί για αυτόν τον διάπλου.
- Ο διάπλους μπορεί να είναι δυνατός και να προσαρμοστεί σε οργανωμένο ναυτικό πρόγραμμα μόνο με την καλή γνώση των θαλάσσιων και αιολικών ρευμάτων της Αδριατικής. Οι κατάλληλη χρήση των θετικών ατμοσφαιρικών συνθηκών επιτρέπει τον ταχύ και ασφαλή διάπλου.
- Παρά την κοινή άποψη σχετικά με την ακτοπλοϊκή παράδοση των Μυκηναίων αυτή αποδεικνύεται εξαιρετικά δυσχερής σε ορισμένα τμήματα της Αδριατικής και ειδικά στις ανατολικές ακτές, από το *Dubrovnik* έως τον Κόλπο της Τεργέστης ενώ στις δυτικές από τη *Ravenna* έως τις εκβολές του ποταμού Πάδου. Κατά μήκος αυτών των ακτογραμμών ο διάπλους θα πρέπει να είναι ανοικτής θάλασσας λόγω της ύπαρξης τοπικών θαλάσσιων ρευμάτων τα οποία σε λίγες μόνο περιπτώσεις είναι εκμεταλλεύσιμα. Ο διάπλους τύπου *a cabotage* αποδεικνύεται καταστροφικός για μυκηναϊκά σκάφη κατά τη διάρκεια της λάθος εποχής του χρόνου, αλλά όχι αδύνατος σε περιόδους θαλάσσιας ηρεμίας και με την κατάλληλη γνώση της ανατολικής ακτογραμμής.
- Η ασφαλέστερη διαδρομή ακολουθεί τις ηπειρωτικές ακτογραμμές με πιθανούς σταθμούς ανεφοδιασμού τη θεσπρωτική Εφύρα και το Δυρράχιο, έπειτα την ακτογραμμή του Μαυροβουνίου και την Κεντρική Αδριατική μετά το *Dubrovnik*. Μία πιθανή ανατολική διαδρομή εκμεταλλεύεται τα θαλάσσια ρεύματα, κατεύθυνσης Βορρά/Νότου που αναπτύσσονται στην περιοχή του *Split*, χρησιμοποιώντας ως βασικό σταθμό ανεφοδιασμού την περιοχή του *San Nicola di Sebenico* και φτάνοντας στον Κόλπο της *Rieka*. Μια πιθανή δυτική διαδρομή προσεγγίζει τις ιταλικές ακτές με εκμετάλλευση των

θαλάσσιων ρευμάτων κατεύθυνσης Ανατολής/Δύσης και καταλήγει στην περιοχή του Κόλπου της Βενετίας ή στην περιοχή του Δέλτα του Πάδου (Spina, Adria, Ravenna).

- Η περιοχή μεταξύ των εκβολών του Πάδου και του Τιμavo μπορεί να είναι πιθανή περιοχή εμπορικών δραστηριοτήτων κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία όπως συμβαίνει με βεβαιότητα κατά την κλασική αρχαιότητα. Πρόσφατα ευρήματα προσδίδουν σε αυτή την περιοχή έναν ρόλο κόμβου, με караβάνια να διανύουν τις Βορειοϊταλικές πεδιάδες και τα κροατικά εδάφη. Ο Κόλπος του Quarnaro είναι ήδη κατά τη 2^η χιλιετία π.Χ. σημείο τερματισμού των χερσαίων βαλτικών οδών και σταθερό κέντρο μεταπρατικής δραστηριότητας επάνω στην λεγόμενη «Οδό του Ηλέκτρου».

Με τα παραπάνω δεδομένα ο διάπλους μιας θάλασσας με τις ιδιαιτερότητες της Αδριατικής είναι δυνατός σε επίπεδο οργανωμένων εμπορικών δρομολογίων εφόσον ληφθούν υπόψιν η γεωμορφολογία των ακτών της, τα μετεωρολογικά και υδρολογικά φαινόμενα που την χαρακτηρίζουν. Πλοία με μονό ιστίο, μεγάλο αριθμό κουπιών και εκτόπισμα άνω των 30 τόνων μπορούν να διαπλεύσουν με ασφάλεια μέρος της ανατολικής ακτογραμμής και στη συνέχεια να ακολουθήσουν κεντρική πορεία σε ανοικτή θάλασσα.

Η λειτουργικότητα πλοίων με αυτά τα χαρακτηριστικά σε εσωτερικά υδάτινα συστήματα, ποτάμια και λιμναία, είναι αμφίβολη, όχι όμως και για πλοία με επίπεδο κύτος και μικρότερο εκτόπισμα όπως αυτά που περιγράφηκαν παραπάνω. Σε καθαρά θεωρητικό επίπεδο μπορεί να υποθεθεί η χρήση τέτοιων μικρών φορηγίδων για εσωτερικά υδάτινα συστήματα τα οποία αρχικά ακολουθούσαν τον διάπλου στην ανοικτή θάλασσα προσδεδεμένα εν είδει βοηθητικών σκαφών και στη συνέχεια χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για τις επικοινωνίες στα ενδότερα διαμέσου του πλούσιου συστήματος ποταμών/λιμνών της Βόρειας Ιταλίας. Λαμβάνοντας όμως υπόψιν την πλευσιμότητα του Πάδου ακόμα και για σκάφη άνω των είκοσι τόνων κάτι τέτοιο θα μπορούσε να αποδειχθεί περιττό.

Μπορούμε να εικάσουμε ότι σε έναν διάπλου σαν αυτόν της Αδριατικής δραστηριοποιούνταν περισσότερα του ενός πλοία, φορηγίδες, βοηθητικά σκάφη χρησιμοποιούμενα για τις αποβάσεις σε δύσκολα ή αβαθή ύδατα και πλοία εξοπλισμένα σχεδόν αποκλειστικά με πολεμιστές και οπλικά συστήματα για την

προστασία των υπόλοιπων σκαφών και την ευρύτερη υποστήριξη του διάπλου. Η ελαφρά μορφή της μυκηναϊκής πεντηκόντορου επέτρεπε τη δυνατότητα ελιγμών, χάρη στο κωπήλατο σύστημα και σε συνδυασμό με την κατάλληλη χρήση ιστίων και πηδαλίου. Δυνατότητα ελιγμών προσέδιδε όχι μόνο το εκτόπισμα τέτοιων σκαφών αλλά και το υδατοδυναμικό τους σχήμα, με υπερυψωμένο ολκό και πρυμναίο ταυτόχρονα, δηλαδή με δυνατότητα πλοήγησης και από τα δύο μέτωπα του σκάφους, σε περιπτώσεις αιολικής αδράνειας, θαλασσοταραχής και στενών διαβάσεων ανάμεσα σε υφάλους και επικίνδυνες νησίδες.

Το τεράστιο και πολύπλοκο δίκτυο διαδραστικότητας που σχηματίζεται στον διπλό άξονα Βορρά/Νότου και Δύσης/Ανατολής τοποθετεί την ναυτική τεχνογνωσία των Μυκηναίων σε δεσπόζουσα θέση των εμπορικών δραστηριοτήτων μεταξύ Ανατολικής Μεσογείου και Ευρωπαϊκού Βορρά.

Ένας από τους σημαντικούς κλάδους αυτού του δικτύου που ενώνει τα μυκηναϊκά κέντρα με το *Caput Adriae* και στη συνέχεια με την Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη, η λεγόμενη «Οδός του Ηλέκτρου» αποτελεί οικονομικό δρόμο αποφασιστικό για μια σειρά διαδραστικών αλληλεπιδράσεων σε μήκος και σε πλάτος του μεγαλύτερου μέρους της Μεσογείου.

Η εμφανής εδραίωση μιας οικονομικής στρατηγικής με παράπλευρα οφέλη, από την ενετική λιμνοθάλασσα έως την Απουλία, τη Σικελία και τον αιγαιακό χώρο οριστικοποιείται με τη μυκηναϊκή εδραίωση της ζήτησης μεταλλικών κραμάτων και αντικειμένων και με την εμφάνιση νέων πολιτικών μορφωμάτων διαγνωσμένων μέχρι τώρα στη Νότια Ιταλία³.

Η περίφημη φυσική «γέφυρα» μεταξύ δυτικής και ανατολικής ακτής, δηλαδή οι νησιωτικοί σχηματισμοί της Palagrusa βρίσκονται στο εσωτερικό μιας δυναμικής θαλάσσιων ρευμάτων τα οποία τους αποκλείουν από μια ουσιαστική προσέγγιση κατά τον διάπλου της Αδριατικής. Εάν κάτι τέτοιο συμβαίνει μόνο μετά την περίοδο του Β' Αποικισμού είναι διότι τότε οι πολιτικοί σχηματισμοί της Δαλματικής ακτής βρίσκονται υπό ηγεμονικό έλεγχο των ελληνικών αποικιακών κέντρων.

Και η διάπλαση των νησιωτικών κορυφογραμμών, με ριζοκίνδυνο διάπλου αλλά και οι ήδη εδραιωμένες ηγεμονίες Ιλλυριών, Λιβούρνιων και Ιστρίων κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία είναι βασικές αιτίες αποφυγής της ανατολικής αδριατικής ακτογραμμής, από το ύψος της Palagrusa και μετά. Σε αυτό ακριβώς το σημείο ο

³ Vianello 2008, σελ. 21.

διάπλους έπαιρνε δυτική τροπή, εγκαταλείποντας τη δαλματική ακτή για την περιοχή του Gargano από όπου η πορεία μπορεί να είναι μόνο προς βορράν. Μεταξύ Gargano και Palagusa ο διάπλους διατρέχει το δυσχερέστερο τμήμα του εφόσον τα ανατολικά αβαθή και τα δυτικά άκρα του Gargano δεν επιτρέπουν κανενός είδους προσέγγιση, απόβαση ή στάση κοντά στις ακτές.

Στο τέλος της Ύστερης Χαλκοκρατίας, ωστόσο, δεν υφίστανται πολιτικές δομές τέτοιας διάστασης στην ανατολική ακτή, αλλά ισχυρές τοπικές κοινωνίες οι οποίες αποκλείουν συστηματικά την μυκηναϊκή διείσδυση προς τα ενδότερα, από την Ιλλυρία μέχρι και την χερσόνησο της Istria.

Είναι προφανές, βάσει των αρχαιολογικών ευρημάτων, ότι η οποιαδήποτε μυκηναϊκή επιρροή στα ανατολικά της Αδριατικής είναι ελάχιστη, σε σχέση με την κατάσταση που διαμορφώνεται κατά μήκος των ιταλικών ακτογραμμών όπου κινητά και ακίνητα ευρήματα επιβεβαιώνουν την προτίμηση των Μυκηναίων για αυτούς τους τόπους ελλιμενισμού.

Τρόποι και τόποι ελλιμενισμού μυκηναϊκών σκαφών στην Αδριατική

Ένας διάπλους αποτελείται από τη διαδικασία πλοήγησης, τις στάσεις ανεφοδιασμού, τις φυσικές δυνατότητες ελλιμενισμού και τις «διακρατικές» σχέσεις με πολιτισμούς που ανθούν κατά μήκος του διαπραγματευόμενου διάπλου.

Στην περίπτωση της Αδριατικής, όπως και σε κάθε διάπλου, αποφασιστικός παράγοντας για την υλοποίηση σταθερών θαλάσσιων επαφών μεταξύ του ΝΔ ελλαδικού χώρου και του Caput Adriae κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία, πέραν των τεχνολογικών δυνατοτήτων, της γνώσης των τοπικών φυσικών φαινομένων και των μεθόδων προσέγγισης των ακτών, είναι το δίκτυο διπλωματικών επαφών με τους κατοίκους των δυτικών και ανατολικών ακτογραμμών, καθώς και με τους κοινωνικούς τους σχηματισμούς.

Αυτός ο παράγοντας δεν είναι εύκολο να αναπλασθεί για περιόδους χωρίς ιστορικές μαρτυρίες, και η αρχαιολογική έρευνα μπορεί να είναι μόνο ενδεικτική και κάποιες φορές παραπλανητική. Η απουσία αρχαιολογικών ευρημάτων δεν προεξοφλεί πάντα την απουσία επαφών, όταν αυτές διαθέτουν πολυδιάστατο και δύσκολα ερμηνεύσιμο χαρακτήρα.

Ωστόσο η απουσία μυκηναϊκών ευρημάτων σε επίκαιρες θέσεις του αδριατικού διάπλου μπορεί να αντικατοπτρίζει ενδιαφέροντα στοιχεία εφόσον αυτά ερμηνευτούν στη σωστή τους διάσταση. Πιό συγκεκριμένα η παντελής έλλειψη μυκηναϊκής παρουσίας στα νησιά της Μικρής και Μεγάλης Palagusa θα πρέπει να ερμηνευτεί

εξετάζοντας όλους τους παράγοντες που συνθέτουν έναν διάπλου: τις φυσικές δυνατότητες προσέγγισης των νησιών, τη ναυτική τεχνολογία της εποχής και την στάση των τοπικών πληθυσμών απέναντι στην μυκηναϊκή παρουσία. Η προσέγγιση της περιοχής της Palagrusa είναι εξαιρετικά ριψοκίνδυνη για σκάφη ελαφρύτερα των 50 τόνων.

Έως και σήμερα οι ντόπιοι ψαράδες αποφεύγουν την απόβαση στα νησιά ενώ η αλιεία λαμβάνει χώρα μέσα στον νοητό δακτύλιο που σχηματίζουν τα δύο συγκρουόμενα θαλάσσια ρεύματα που τα περικλείουν. Η γύρω περιοχή χαρακτηρίζεται από επικίνδυνους υφάλους και η μοναδική παραλία είναι εκτεθειμένη επίσης στα θαλάσσια ρεύματα. Επομένως, το μυκηναϊκό ενδιαφέρον για την Palagrusa, παρά την φαινομενικά στρατηγική της θέση σε καίριο σημείο της Αδριατικής, θα ήταν δικαιολογημένα ανύπαρκτο.

Κατά την Κλασική και Ρωμαϊκή εποχή η Palagrusa χρησιμοποιείται από Έλληνες και Ρωμαίους ως προκεχωρημένο φυλάκιο και φάρος, όχι ως σταθμός στη ναυσιπλοία, ενώ ακόμα και σήμερα ο παλαιότερος φάρος της Αδριατικής σηματοδοτεί την ύπαρξη του νησιωτικού σχηματισμού ως ένα σημείο αναφοράς στους ναυτικούς χάρτες.

Αντίθετα, το παράδειγμα του Σκριπ, πλησιέστερο στις δαλματικές ακτές και στους νησιωτικούς σχηματισμούς της κεντρικής δαλματικής ακτής, σε συνδυασμό με την πενιχρή (αλλά όχι ανύπαρκτη) μυκηναϊκή παρουσία στην περιοχή είναι ερμηνεύσιμη λαμβάνοντας υπόψιν την αδύναμη αιγαιακή επιρροή σε ένα σημείο όπου είναι γνωστή η ύπαρξη τοπικών κοινωνιών με ισχυρή πολιτική οργάνωση και προφανώς αντίπαλον δέος σε μια υποτιθέμενη μυκηναϊκή προσπάθεια διεξόδου στα ενδότερα. Δεν συμβαίνει το ίδιο στην Κλασική Εποχή, όταν η παρουσία ισχυρών ελληνικών αποικιών διαδραματίζει ηγεμονικό ρόλο στις τοπικές κοινωνίες και ορίζει μια ελληνική περιοχή με εξουσία στην ηπειρωτική δαλματία και συνεπώς στους νησιωτικούς σχηματισμούς κατά μήκος της ανατολικής ακτογραμμής.

Η δυνατότητα ελλιμενισμού στη ΒΑ Αδριατική είναι πολύ διαφορετική και ιδιαίτερα στην χερσόνησο της Istria, με την κυκλώπεια ακρόπολη μυκηναϊκού τύπου της Monkodonje και τις ευνοϊκότερες φυσικές συνθήκες προσέγγισης της περιοχής.

Προλεγόμενα για τις μυκηναϊκές σχέσεις με την Ιταλία

Είναι αξιοσημείωτη η πρόοδος των τελευταίων είκοσι χρόνων έρευνας στο πεδίο της αρχαιολογίας της Κεντρικής Μεσογείου λόγω του επαναπροσδιορισμού ευρημάτων, παλαιότερων μελετών και μεθοδολογίας που έχει συντελεστεί και εξακολουθεί να συντελείται μέχρι τις μέρες μας. Αυτό δεν οφείλεται αποκλειστικά στα νέα ευρήματα

τα οποία διεύρυναν τις γνώσεις της επιστημονικής κοινότητας αλλά στο μεγαλύτερο ενδιαφέρον των επιστημόνων για τους πρωτο ιστορικούς πολιτισμούς, για τα προβλήματα που αφορούν στις εμπορικές συναλλαγές μεγάλων αποστάσεων και στη βαθύτερη επεξεργασία των θεωρητικών προβλημάτων τα οποία αγγίζουν τις επαφές αυτές και επομένως τις αλληλεπιδράσεις που έλαβαν χώρα κατά τη 2^η χιλιετία π.Χ. Η κατανόηση της σημασίας των συναλλαγών μεταξύ του μυκηναϊκού κόσμου και της Δύσης έχει ήδη αναχθεί σε ένα επίπεδο σφαιρικής εκτίμησης του ίδιου του μυκηναϊκού πολιτισμού.

Αυτές οι δύο πλευρές, της αρχαιολογικής τεκμηρίωσης δια των ευρημάτων καθώς και της ερμηνευτικής τεκμηρίωσης των αρχαιολογικών ευρημάτων σημείωσαν ταυτόχρονη πρόοδο. Αποτέλεσμα αυτής της προόδου είναι η διαρκής ανάγκη για ενημέρωση και η παραγωγή μελετών μέσα σε ένα πλαίσιο διαρκούς ενημέρωσης.

Χάρη στη συγκριτική έρευνα μεταξύ της μυκηναϊκής χρονολογίας και της ιταλικής και μάλιστα της Βορειοϊταλικής αρχαιολογίας καταρτίστηκε τα τελευταία χρόνια ένας πίνακας χρονολογικών οριζόντων των οικισμών και νεκροταφείων σε μια ευρύτατη περιοχή που καλύπτει την ιταλική χερσόνησο σε όλο της το μήκος. Επίσης έχει γίνει αντιληπτή η διάκριση μεταξύ αιγαιακής κεραμικής και ντόπιας κεραμικής που αντιγράφει αιγαιακά πρότυπα και έχει ενημερωθεί ο χάρτης ευρημάτων σε τέτοιο βαθμό ώστε ολόκληρες περιοχές που πριν είκοσι χρόνια ανήκαν στο παρασκήνιο της πολιτισμικής αλληλεπίδρασης σήμερα να έχουν αναδειχθεί σε πρωταγωνιστικές ζώνες έρευνας.

Οι επαφές μεταξύ του Αιγαίου και της Ιταλίας ανέρχονται πλέον σε περιόδους ιδιαίτερα παλαιές και πύο συγκεκριμένα στα τέλη της 3^{ης} χιλιετίας όταν παρατηρούνται πολιτισμικές αναλογίες και επιρροές στο πλαίσιο κάποιου πρώιμου τύπου επικοινωνίας της οποίας ο χαρακτήρας είναι ακόμα αδιευκρίνιστος.

Με τη δημιουργία του μυκηναϊκού πολιτισμού και ιδιαίτερα στη φάση των Λακκοειδών Τάφων, μεταξύ του τέλους του 17^{ου} και την αρχή του 16^{ου} αιώνα π.Χ παρατηρείται μυκηναϊκό ενδιαφέρον για την Κεντρική Μεσόγειο το οποίο σήμερα είναι γνωστό ότι έγκειτο σε επαφές συνεχείς και οργανωμένες. Σε μια περίοδο κατά την οποία τα μυκηναϊκά κέντρα έχουν μια καθυστερημένη ανάπτυξη σε σχέση με τις Κυκλάδες και την Κρήτη παρατηρούνται οι πρώτες αρχαιολογικές ενδείξεις αιγαιακών εισαγωγών στη Δύση.

Στη Νεοανακτορική περίοδο στο Αιγαίο είναι η Κρήτη που διατηρεί ηγεμονικό ρόλο στις εμπορικές συναλλαγές και μάλιστα με διαδρομές που την συνδέουν με την

Ανατολή. Αντιθέτως, τα μυκηναϊκά κέντρα εξουσίας, ως ανερχόμενες πολιτικές και οικονομικές οντότητες στην ηπειρωτική Ελλάδα, επιδεικνύουν ενδιαφέρον για εναλλακτικές περιοχές στην αναζήτηση πρώτων υλών, στην Κεντρική Μεσόγειο και μάλιστα στην ιταλική χερσόνησο.

Κάτω από αυτό το οικονομικό και πολιτικό πρίσμα είναι δυνατή η κατανόηση των πρώιμων μυκηναϊκών εξαγωγών σε Ιταλία και ευρύτερη Κεντρική Μεσόγειο, όπου σε αυτή την φάση επικεντρώνονται στη νότια Τυρρηνική Θάλασσα και πίο συγκεκριμένα στις Αιόλιες και Φλεγραίες Νήσους. Η μυκηναϊκή κεραμική που έχει βρεθεί στην συγκεκριμένη περιοχή αποτελεί από δεδομένο συστηματικών και τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως διαρκών αιγαιακών επαφών.

Η φτώχη παρουσία μυκηναϊκών ευρημάτων σε αυτή την πρώιμη περίοδο κατά μήκος της νότιας ακτογραμμής της ιταλικής χερσονήσου μπορεί να αποτελεί απλά κενό το οποίο να οφείλεται στην ανεπάρκεια των αρχαιολογικών ανασκαφών. Εντούτοις η σποραδική παρουσία μικρής ποσότητας επείσακτων προϊόντων στη νότια ιταλική ακτογραμμή, συγκριτικά με τον πλούτο μυκηναϊκών ευρημάτων στα νησιά της νότιας Τυρρηνικής Θάλασσας μπορεί, ενδεχομένως, να ερμηνευτεί μέσα από τον διαφορετικό χαρακτήρα επαφών μεταξύ αυτών των περιοχών από τους Μυκηναίους ναυτικούς.

Δεν πρέπει να λησμονείται ότι ένας από τους σημαντικότερους χαρακτήρες του μυκηναϊκού πολιτισμού είναι η υπερπόντια δραστηριότητα και προς ανατολάς και προς δυσμάς, για την προμήθεια πρώτων υλών σπάνιων στο Αιγαίο. Λαμβάνοντας ως γνώμονα αυτό το καίριο δεδομένο γίνεται αντιληπτό ότι οι μυκηναϊκές επαφές στηρίζονται στην ανάγκη προμηθειών πρώτων υλών για τη διατήρηση της οικονομικής τους ισορροπίας κύριοι τόποι ενδιαφέροντος είναι εκείνοι οι οποίοι εξασφαλίζουν, λόγω γεωγραφικών και πολιτισμικών προϋποθέσεων, επάρκεια συναλλαγών και μεταπρατικής δραστηριότητας.

Το αρχιπέλαγος της Τυρρηνικής Θάλασσας, ιδιαίτερα η περιοχή των Αιόλιων και Φλεγραίων Νήσων αποτελεί έναν από τους πρωτεύοντες μυκηναϊκούς στόχους λόγω της γεωγραφίας τους, όπου μικρά νησιά είναι ευκολότερα στις συναλλαγές από ό, τι ευρύτερες περιοχές με άγνωστα και συνεπώς δυσκολότερα ως προς τον έλεγχο ενδότερα.

Η ναυσιπλοοία στις δυτικές θάλασσας που βρέχουν την ιταλική χερσόνησο κατά τη διάρκεια του σχηματισμού του μυκηναϊκού πολιτισμού αποτελεί προσπάθεια

αναζήτησης απαραίτητων πρώτων υλών σε περιοχές διαφορετικές από εκείνες στις οποίες δραστηριοποιούνται οι Μινωίτες Κρητικοί.

Μετά από την παραπάνω σύνοψη της κατάστασης ως έχει στην ευρύτερη ιταλική χερσόνησο κατά την πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο θα παρουσιαστεί το πανόραμα των επαφών μεταξύ Αιγαίου και Ιταλίας και η εξέλιξή τους στο δεύτερο μισό της 2^{ης} χιλιετίας π.Χ. προκειμένου να καταστεί ευκρινής η εξάπλωση των επαφών στις βόρειες επαρχίες της χερσονήσου, στην Αδριατική και στην περιοχή του *Caput Adriae*. Οι επαφές μεταξύ των δύο χερσονήσων, ελληνικής και ιταλικής μπορούν να χωριστούν σε τρεις διαφορετικές φάσεις:

- Πρώτη φάση: 16^{ος}/15^{ος} αιώνας π.Χ.
- Δεύτερη φάση: 14^{ος}/13^{ος} αιώνας π.Χ.
- Τρίτη φάση: 12^{ος}/11^{ος} αιώνας π.Χ.

Η Πρώτη φάση, που αντιστοιχεί στην ΥΕΙ και ΙΙ, αποτελεί περίοδο κατά την οποία ο μυκηναϊκός πολιτισμός βρίσκεται ακόμα σε στάδιο διαμόρφωσης και επέκτασης στο εσωτερικό του ελλαδικού χώρου. Η Δεύτερη φάση αντιστοιχεί με την ΥΕΙΙΑ και Β και αποτελεί την περίοδο του απογείου της μυκηναϊκής επιρροής η οποία εξαπλώνεται σε Δωδεκάνησο και Κρήτη. Η Τρίτη φάση, που αντιστοιχεί στην ΥΕΙΙΓ και στην λεγόμενη ευρύτερη Υστερομυκηναϊκή περίοδο, αποτελεί την περίοδο της οικονομικής και πολιτικής κατάρρευσης των μυκηναϊκών κέντρων καθώς και της δημογραφικής ανακατάταξης στο εσωτερικό του ελλαδικού χώρου.

Λαμβάνοντας υπόψιν σε γενικότερο πλαίσιο τις υπερπόντιες μυκηναϊκές δραστηριότητες στις παραπάνω τρεις διακριτές φάσεις θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι βάσει των αρχαιολογικών ευρημάτων το μυκηναϊκό ενδιαφέρον για την ιταλική χερσόνησο εκδηλώνεται ήδη από νωρίς και μάλιστα νωρίτερα από την όποια επαφή με την Ανατολή. Πράγματι, εκτός από περιορισμένο αριθμό μυκηναϊκών οστράκων στην περιοχή της Μιλήτου τα οποία χρονολογούνται στην ΥΕΙ, η πλειονότητα των αιγαιακών ευρημάτων αυτής της περιόδου από την Μικρά Ασία, την Συροπαλαιστίνη, την Κύπρο και την Αίγυπτο είναι μινωική και όχι μυκηναϊκή, η οποία αρχίζει να αντικαθιστά σταθερά την μινωική μόνο μετά την ΥΕΙΙΑ.

Τα πολυάριθμα μυκηναϊκά ευρήματα που κατακλείζουν την Μικρά Ασία εμφανίζονται στους 14^ο και 13^ο αιώνα, ενώ κατά την ΥΕΙ/ΙΙ τα μυκηναϊκά ευρήματα στη Συροπαλαιστίνη είναι περιορισμένα και βρίσκονται σε συνάρτηση με μινωικά. Κατά την ΥΕΙΙΙ Α και Β η μυκηναϊκή παρουσία είναι έντονη σε όλα τα μεγάλα

κέντρα εξουσίας των ακτών της Συροπαλαιστίνης και ιδιαίτερα κατά μήκος της κοιλάδας του Ορόντη, ενώ στην Αίγυπτο η YEIII A και B είναι επίσης έντονη, ειδικά κατά μήκος του Νείλου και μεταξύ Ηλιουπόλεως και Θηβών.

Η κατάσταση αλλάζει δραματικά μετά το τέλος της ανακτορική περιόδου. Κατά την YEIII Γ οι μυκηναϊκές εξαγωγές στην Εγγύς Ανατολή είναι πλέον εξαιρετικά περιορισμένες ενώ φαίνεται να αντικαθίστανται από ευρήματα μυκηναϊκού ύφους αλλά εγχώριας παραγωγής, γνωστής στην Συροπαλαιστίνη ως «κεραμική των Φιλισταίων».

Επιστρέφοντας στην Κεντρική Μεσόγειο η εξέταση των μυκηναϊκών προϊόντων πρέπει να γίνεται υπό το πρίσμα της διαχρονικότητας των επαφών, της γεωγραφικής ιδιαιτερότητας των θαλάσσιων δρόμων προς την ιταλική χερσόνησο, κρατώντας υπόψιν τα όσα ειπώθηκαν παραπάνω για τις σχέσεις με την Ανατολική Μεσόγειο και την Εγγύς Ανατολή.

Οι πρώιμη μυκηναϊκή παρουσία στην Ιταλία κατά την πρώτη φάση των επαφών με τη Δύση επικεντρώνεται στη νότια Τυρρηνική Θάλασσα και σποραδικά στη Νότια Ηπειρωτική Ιταλία στις θέσεις Molinella sul Gargano, στο Porto Perone του Τάραντα και στο Capo Piccolo του Κρότωνα. Οι δύο εν λόγω θέσεις παίζουν τον ρόλο μικρών σταθμών στη ναυσιπλοία προς το Τυρρηνικό Αρχιπέλαγος, με περιορισμένες αποδείξεις για αμοιβαίες εμπορικές συναλλαγές ανάμεσα στις δύο πλευρές.

Πάντα στην Πρώτη φάση του μυκηναϊκού ενδιαφέροντος για την Ιταλία ανήκουν τα παλαιά και τα νέα ευρήματα στη νησίδα της Vivara της Νεάπολης. Οι παλαιότερες ενδείξεις μυκηναϊκής παρουσίας βρέθηκαν στη μια από τις δύο κύριες θέσεις που ερευνήθηκαν στη Vivara και πιο ειδικά στην Punta di Mezzogiorno, με ευρήματα τα οποία χρονολογούνται στην YEI και YEII A, δηλαδή στον 16^ο αιώνα π.Χ. Από ανασκαφική άποψη η δεύτερη θέση στη Vivara, δηλαδή η Punta d'Alaca μυκηναϊκή κεραμική η οποία χρονολογείται μεταξύ της YEII A και των αρχών της YEIII A, δηλαδή στον 15^ο αιώνα π.Χ. Ο όγκος υλικού μυκηναϊκής προέλευσης είναι τόσος ώστε να είναι έγκυρη η θεώρηση ότι και η Vivara και οι Αιόλιες Νήσοι αποτελούν σταθερούς σταθμούς στους οποίους λάμβανε χώρα εμπορική δραστηριότητα, κατά τον χρονολογικό ορίζοντα του πολιτισμού του Capo Graziano.

Στην Δεύτερη φάση μυκηναϊκής παρουσίας στην ιταλική χερσόνησο η Νότια Ηπειρωτική Ιταλία και η Σικελία εμπλέκονται άμεσα στο δίκτυο των εμπορικών συναλλαγών με τις Αιόλιες Νήσους, ενώ η παρουσία στις Φλεγραίες Νήσους περιορίζεται έως και εκλείπει οριστικά. Κατά τον 14^ο αιώνα π.Χ. βασικά επίκεντρα

του ενδιαφέροντος είναι οι Αιόλιες Νήσοι και η Σικελία, ενώ στη νότια ηπειρωτική Ιταλία το μοναδικό μεγάλο επίκεντρο συναλλαγών είναι η θέση του Scoglio del Tonno.

Κατά τη διάρκεια του επόμενου αιώνα, δηλαδή του 13^{ου} παρατηρείται μια μετακίνηση των θαλάσσιων διαδρομών με κύριο προορισμό τη νότια ακτογραμμή της Σικελίας, ίσως διότι από εκεί αρχίζουν να αναπτύσσονται επικοινωνιακές αρτηρίες προς τη Σαρδηνία. Δεν είναι τυχαίο ότι σε αυτή την φάση ανήκουν χρονολογικά τα μυκηναϊκά όστρακα της ιβηρικής χερσονήσου⁴, κάτι που μπορεί να υποδεικνύει την νέα αυτή διάρθρωση θαλάσσιων διαδρομών ακόμα πιά δυτικά της ιταλικής χερσονήσου, της Σικελίας και της Σαρδηνίας.

Στον ίδιο αιώνα ο ρόλος της Νότιας Ηπειρωτικής Ιταλίας αλλάζει από υποχρεωτικό διαμετακομιστικό σταθμό στα ταξίδια προς τα ΒΔ και μετατρέπεται σε τόπο εγκατάστασης. Δύο εδώ είναι οι θέσεις που τις τελευταίες δύο δεκαετίες έχουν προσδώσει στις έρευνες σημαντικό όγκο ευρημάτων, το Broglio di Trebisacce στην Καλαβρία και το Termitito στα Βασιλικάτα⁵. Στο Termitito η μυκηναϊκή κεραμική που έχει βρεθεί είναι παραγωγή που έχει κατασκευαστεί από ντόπιους πηλούς, ένδειξη ότι η θέση αποτελεί με βεβαιότητα εγκατάσταση μόνιμου χαρακτήρα και με μία εμπορική βάση στην οποία διαδραματίζεται για πρώτη φορά εδραιωμένη ανταλλαγή προϊόντων αλλά και ευρύτερων πολιτισμικών αλληλεπιδράσεων και τεχνολογίας.

Το Broglio di Trebisacce παρουσιάζει περαιτέρω στοιχεία όσον αφορά τη μυκηναϊκή παρουσία στη Νότια ηπειρωτική Ιταλία και έχει μακρά διάρκεια, από τη Μέση Ιταλική Χαλκοκρατία έως και την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Η δημιουργία του οικισμού ταυτίζεται με την παλαιότερη παρουσία μυκηναϊκής κεραμικής, δηλαδή κατά την ΥΕΙΙΙ Α, ενώ οι αριθμοί των οστράκων αυξάνουν δυναμικά κατά την ΥΕΙΙΙ Β, με ντόπια κεραμική που μιμείται με επιτυχία την μυκηναϊκή. Μία ιδιομορφία που ξεχωρίζει το Broglio di Trebisacce είναι η ύπαρξη γκρίζας τροχήλατης κεραμικής, την οποία οι ανασκαφείς ονόμασαν «μινυακού τύπου», στα στρώματα της Ύστερης

⁴ Στον οικισμό του Llanete de los Moros.

⁵ Ενδιαφέρουσα ιδιομορφία αποτελεί το ότι στη Σικελία και τις Αιόλιες Νήσους τα μυκηναϊκά ευρήματα προέρχονται αποκλειστικά από νεκροταφεία ενώ στη Νότια Ηπειρωτική Ιταλία και τη Σαρδηνία προέρχονται αποκλειστικά από οικισμούς. Εντούτοις, και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για ντόπια νεκροταφεία και οικισμούς με μια σταθερή παρουσία μυκηναϊκών ευρημάτων ενσωματωμένων στο σύνολο του υλικού πολιτισμού.

Ιταλικής Χαλκοκρατίας⁶. Αυτή η ψευδομινυακή κεραμική απέδωσε τα περισσότερα όστρακα στα στρώματα της Ύστερης Ιταλικής Χαλκοκρατίας και αποτελείται από πύθους μεγάλου μεγέθους με σχοινοειδή διακόσμηση και πηλό καλής διήλησης αλλά και από επιτραπέζια αγγεία.

Στην ευρύτερη ζώνη της Σιβάρεως, στη θέση Torre del Mordillo πύ πρόσφατες ανασκαφές κατέδειξαν την ύπαρξη περαιτέρω ψευδομινυακής αλλά και απομιμήσεις μυκηναϊκής κεραμικής, κάτι που αποδεικνύει ότι το Broglio di Trebisacce δεν είναι η μοναδική θέση με αιγαιακές επιρροές αλλά μια μεγάλη περιοχή που από την αρχαϊκή εποχή γίνεται επίκεντρο ελληνικής διείσδυσης και μητροπολιτικό κέντρο της Μεγάλης Ελλάδας.

Στη Σαρδηνία η κύρια συγκέντρωση μυκηναϊκών ευρημάτων παρατηρείται στον οικισμό του Antigori στα δυτικά του Cagliari, με κεραμική της ΥΕΙΙ Β και επίσης κυπριακή, μινωική κεραμική και ντόπιες μυκηναϊκές απομιμήσεις. Από όλο το νησί προέρχεται μεγάλος αριθμός θραυσμάτων χάλκινων ταλάντων σχήματος δέρματος βοός και από τα πέντε ακέραια τάλαντα από το Antigori, ήδη γνωστά από τον περασμένο αιώνα. Οι ενδεδειγμένες μελέτες των Vagnetti, Lo Schiavo,⁷ απέδειξαν ότι η Σαρδηνία ήταν το δυτικότερο μεταλλουργικό κέντρο επεξεργασίας και παραγωγής του ορείχαλκου της ιταλικής χερσονήσου κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία, εφάμιλλο με τα μεταλλουργικά κέντρα της Βόρειας Ιταλίας και της πεδιάδας του Πάδου.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα από τη σικελική Θάψο, τη Σαρδηνία και τη Νότια ηπειρωτική Ιταλία συνηγορούν στον ρόλο που διεδραμάτισε η ιταλική χερσόνησος στην εκμετάλλευση του χαλκού και στη διακίνησή του μετά το 1200 π.Χ. Δεν είναι συμπτωματικό ότι η εξάπλωση των θαλάσσιων δρόμων προς τα δυτικά και ΒΔ λαμβάνει χώρα μετά την καταστροφή του μεγαλύτερου διαμετακομιστικού κόμβου της Συροπαλαιστίνης, την Ugarit, παραδοσιακού τόπου διακίνησης του κασσίτερου στην Ανατολική Μεσόγειο.

Κατά την Τρίτη φάση της μυκηναϊκής δραστηριότητας στην ιταλική χερσόνησο, Σικελία και Σαρδηνία παρατηρείται μείωση των μυκηναϊκών επείσακτων αγγείων και αύξηση των μυκηναϊκών απομιμήσεων, καθώς και της παρουσίας των πρώτων γεωμετρικών διακοσμητικών σχημάτων στην κεραμική η οποία στην Ιταλία είναι γνωστή ως: Ενώτρια και Υαπίγια Πρωτογεωμετρική.

⁶ Η κεραμική αυτή είναι άγνωστη στη Νότια Ιταλία και διαθέτει χαρακτηριστικά κοινότερα σε χειροποίητη κεραμική.

⁷ Vagnetti L. Lo Schiavo F. 1989: "Late Bronze Age Long Distance Trade in the Mediterranean. *Early Societies in Cyprus*. Ed. E. Petenburgh. Edinburgh.

Επίσης παρατηρείται ύπαρξη μυκηναϊκής κεραμικής και ντόπιες μυκηναϊκές απομιμήσεις κατά μήκος των εσωτερικών διαδρομών επικοινωνίας της Ιταλίας, ακόμα και σε μεγάλη απόσταση από το Αιγαίο και το Ιόνιο όπως η περιοχή του Λατίου και προπαντός της πεδιάδας του Πάδου ποταμού, στον μακρινό βορρά. Θέσεις όπως αυτή του Scoglio di Trebisacce στο απόγειο του μυκηναϊκού πολιτισμού αποτελούν βασικούς σταθμούς μεταπρατικού εμπορίου και διέλευσης προς την Κεντρική και Βόρεια Ιταλία, με χάλκινα ευρήματα από τον πολιτισμό των Palafitte/Terramare και αδριατική κεραμική. Έτσι, ακολουθεί μια αισθητή πολιτισμική αλλαγή σε ολόκληρη την χερσόνησο η οποία διαφοροποιεί τους οικισμούς της Ύστερης Ιταλικής Χαλκοκρατίας ως προς τον γεωργικό, δημογραφικό και τεχνολογικό χαρακτήρα τους. Η διαδραστική συμπεριφορά των συναλλαγών μεταλλάσσει δραματικά το πρόσωπο μιας ολόκληρης χερσονήσου μέσα από μια μακρά διαδικασία επικοινωνίας μεταξύ διαφορετικών τόπων προέλευσης και προορισμών⁸.

Η αισθητή διαφοροποίηση μεταξύ του τύπου των ευρημάτων από τη Σαρδηνία και τη Νότια Ιταλία χρήζει περαιτέρω μεθοδολογική ερμηνεία και ευρύτερη αρχαιολογική έρευνα πεδίου. Στη μεν Σαρδηνία λαμβάνει χώρα επεξεργασία και διακίνηση αποκλειστικά «εξωτικών» μεταλλικών προϊόντων, ενώ δεν είναι ακόμα ξεκάθαρη η διαδικασία της κοινωνικής αλλαγής στους τοπικούς οικισμούς, ενώ στη Νότια Ιταλία και τη Σικελία είναι εμφανές ότι τα επείσακτα στοιχεία, τα σχήματα, τα μοντέλα διακόσμησης και η τεχνογνωσία απορροφούνται και τελικά υιοθετούνται σε βάθος από τους ντόπιους πληθυσμούς.

Αναμφίβολα τα αρχαιολογικά τεκμήρια υποδεικνύουν μια κατάσταση κατά την οποία συστηματικές επαφές λαμβάνουν χώρα και καθιστούν τους νοτιοϊταλικούς οικισμούς σταθμούς ενσωματωμένους στις θαλάσσιες οδούς εμπορίου, όχι αποκλειστικά από τα αντολικά προς τα δυτικά και με μια εντυπωσιακή κινητικότητα κεραμέων και μεταλλουργών, ιδιαίτερα μεταξύ Ύστερης και Τελικής Ιταλικής Χαλκοκρατίας.

Η «Οδός του Ηλέκτρου»

Με τον όρο: «Οδός του Ηλέκτρου» περιγράφεται, ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, μια υποθετική διαδρομή η οποία ένωνε τη Μεσόγειο διαμέσω της Αδριατικής και του

⁸ Από τη μια πλευρά Κύπρου, Κρήτης και ιταλικής χερσονήσου και από την άλλη Αιγαίου, Ελλαδικού χώρου και ιταλικής χερσονήσου. Ο χαρακτήρας αυτής της τριπολικότητας δεν έχουν ακόμα διαγνωστεί πλήρως, ωστόσο τα ευρήματα από τον Κομμό και το Χαλά Σουλτάν Τεκκέ, καθώς και από το πλοίο του Ulu Burgun σηματοδοτούν ένα πολύπλοκο δίκτυο έντονων διαδραστικών επαφών οι οποίες δεν αποκλείουν τον κρητικό και κυπριακό παράγοντα στην ευρύτερη σύνθεσή τους.

Ιονίου με την Κεντρική και Βόρεια Ευρώπη. Η υποθετική αυτή «Οδός» αποτελούσε σύμφωνα με τους πρώτους παλαιοεθολόγους, αρχαιολόγους και ιστορικούς⁹, διάμεσο ανταλλαγής πολυτελών προϊόντων μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών και λαών και ιδιαίτερα του εξωτικού ηλέκτρο, το οποίο κατά την κλασική και ρωμαϊκή εποχή θεωρείται περιζήτητο ορυκτό¹⁰. Πράγματι, στη βάση των πρώιμων επιστημονικών θεωριών περί υπάρξεως τέτοιας «Οδού» βρίσκεται η ελληνική μυθολογία και πάλι συγκεκριμένα ο μύθος του Φαέθωνα και των Ηλεκτρίδων Νήσων¹¹, τόπο ημιπραγματικό, ημιθρυλικό στην περιοχή της Caput Adriae στον οποίο υπήρχε το πολύτιμο αυτό ορυκτό¹².

Η διαμόρφωση του όρου είναι σύγχρονη σύλληψη επομένως και αρχικά χρησιμοποιήθηκε περισσότερο ευφημιστικά παρά επιστημονικά για να περιγράψει χονδρικά την υποψία ύπαρξης εμπορικών ανταλλαγών μεταξύ ευρωπαϊκού βορρά και ελληνικού νότου. Ωστόσο η πρώτη, εμπειριστατωμένη ύπαρξη της «Οδού του Ηλέκτρο» αποδεικνύεται μέσα από πολυάριθμα άρθρα των αρχών του 20^{ου} αιώνα και στη συνέχεια με επιστημονικές πραγματείες του δεύτερου μισού του 20^{ου} αιώνα ένας πραγματικός, πρωτεύοντας επικοινωνιακός άξονας με κατεύθυνση βορρά / νότου με δευτερεύουσες και παράλληλες αποφύσεις κατεύθυνσης δύσης / ανατολής, συνδέοντας μεγάλο μέρος ολόκληρης της ευρωπαϊκής ηπείρου. Σπονδυλική στήλη αυτού του ευρύτατου επικοινωνιακού δικτύου είναι η Αδριατική Θάλασσα και στη νοτιότερη συνέχειά της το Ιόνιο.

Το ήλεκτρο είναι ρητίνη των κωνοφόρων δέντρων¹³ της οποίας με τις κατάλληλες περιβαλλοντικές συνθήκες απολιθώθηκαν τα οργανικά υπολείμματα με αποτέλεσμα να επέλθει σκλήρυνση και δημιουργία του τελικού προϊόντος. Παρά την

⁹ Wilbur Smith *The Dictionary of Greek and Roman Geography* 1873, 849. ,

¹⁰ *Η Μαγεία του Κεχρμπαριού, Φυλαχτά και Κοσμήματα από τη Μεγάλη Ελλάδα και τη Μακεδονία*. Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης, 22 Ιουλίου 2009 / 15 Φεβρουαρίου 2010. Κατάλογος Έκθεσης, σλ. 14 / 15.

¹¹ Σύμφωνα με την αρχαία ελληνική μυθολογία το ήλεκτρο προερχόταν από την Εσπερία Δύση και πάλι συγκεκριμένα από τον ποταμό Ηριδανό, τον σύγχρονο Πάδο της βόρειας Ιταλίας. Ο Φαέθωνας ενώ πετούσε στον ουρανό με το άρμα του πατέρα του Ήλιου χτυπήθηκε με κεραυνό από τον Δία προκειμένου να μην κάψει τη γη το άρμα το οποίο ο Φαέθωνας οδηγούσε ιδιαίτερα χαμηλά. Το αποτέλεσμα της κατακραυμής ήταν να πέσει ο Φαέθωνας και να σκοτωθεί στον Ηριδανό / Πάδο. Οι τρεις αδελφές του Ηλιάδες κλαίγοντας δημιούργησαν την πολύτιμη ρητίνη, πριν μεταμορφωθούν οι ίδιες σε δέντρα. Στον Ηριδανό / Πάδο, λοιπόν, οι αρχαίοι Έλληνες και Ρωμαίοι τοποθετούσαν την χώρα προέλευσης του Ηλέκτρο, μία εσφαλμένη εντύπωση στην πραγματικότητα εφόσον η βόρεια Ιταλία αποτελούσε απλά έναν από τους σταθμούς διαμετακόμισης του Ηλέκτρο από τη Βαλτική Θάλασσα, σε μια περίοδο προηγούμενη του κλασικού ελληνικού πολιτισμού. Παλαίφατος *Περί Απίστων*, XVIII, LII. Οβίδιος *Περί Μεταμορφώσεων*, I, 750 II / 405.

¹² R. Katicic Podunavlje I Jadran u eru Apolonija Rodanina, *Godisnjak Centra za balkanoloska ispitivanja Akademije nauka I umjetnosti Bosne I Hercegovine* 7 1970, 104/105.

¹³ Πεύκο του τύπου *Pinus Succifera*.

περιορισμένη ύπαρξη ηλέκτρον κακής ποιότητας στην ιταλική χερσόνησο¹⁴ η κύρια πηγή βρίσκεται σε διάφορα σημεία κατά μήκος της ανατολικής Βαλτικής ακτογραμμής¹⁵.

Το ήλεκτρο της Βαλτικής χρονολογείται μεταξύ της Ηωκαίνου και της Ολοκαίνου περιόδου¹⁶. Το ήλεκτρο της Βαλτικής συλλεγόταν κατά μήκος των ακτών μετά τις καταιγίδες οι οποίες αποκολλούσαν μεγάλες ποσότητες από τον πυθμένα της θάλασσας αλλά επίσης εξορυσσόταν σε οργανωμένα ορυχεία των άνω περιοχών¹⁷.

Ο Oscar Montelius στα 1910¹⁸ και ο Jose Maria de Navarro στα 1925¹⁹ ήταν οι πρώτοι που ανέπτυξαν επιστημονική έρευνα όσον αφορά την προέλευση του ηλέκτρον αλλά και τις πιθανές οδούς δια μέσου των οποίων αυτό διακινήθηκε κατά την εποχή της Χαλκοκρατίας. Ταυτόχρονα με τη θεωρητική μελέτη της λειτουργίας της Οδού του Ηλέκτρον άλλες θεωρίες αναπτύχθηκαν, όπως εκείνη μιας αντίστοιχης «Οδού», της Οδού του Κασσίτερου, μέσω της οποίας διακινούνταν οι μεταπράττες που αναζητούσαν το αναγκαίο αυτό κράμα για την επεξεργασία του χαλκού. Οι παράμετροι μοιάζουν πολύ και στις δύο περιπτώσεις εφόσον πρόκειται για την εποχή που ο διφουζιονισμός αποτελεί κυριαρχούσα μεθοδολογία.

Η υπόθεση της ύπαρξης μιας οδού που οδηγούσε στη Βαλτική αποδείχτηκε να ευσταθεί ενώ τα ευρήματα κατά μήκος αυτής της αρχικά υποθετικής αρτηρίας διακίνησης προϊόντων βρίσκονταν ολοένα και περισσότερα τεκμήρια αυτής της δραστηριότητας. Τα τεκμήρια αφορούσαν αρχικά ήλεκτρο κατάσπαρτο κατά μήκος της Αδριατικής με νοτιότερο σημείο προορισμού την Κρήτη και από το ήλεκτρο δόθηκε στην Αδριατική το γνωστό προσωνόμιο.

Ωστόσο δεν ήταν μόνο το ήλεκτρο το μόνο προϊόν που αποδείκνυε συναλλαγές κατά την Ύστερη Χαλκοκρατία κατά μήκος της Οδού του Ηλέκτρον αλλά και μια σειρά άλλων προϊόντων όπως χάλκινα αντικείμενα τα οποία χαρτογραφήθηκαν και πάλι κατά μήκος της Αδριατικής, των δύο απέναντι ακτών της ιταλικής χερσονήσου και των δαλματικών και αλβανικών παραλίων. Εντούτοις οι ελληνικοί μύθοι είναι ιδιαίτερα βαθιά ριζωμένοι ακόμα και στις μέρες μας στο συλλογικό υποσυνείδητο της

¹⁴ Βόρεια Απέννινα και Σικελία. Το ιταλικό ήλεκτρο χρονολογείται στην Μειόκαινο Περίοδο, δηλαδή περίπου στα 10 εκατομμύρια χρόνια από σήμερα.

¹⁵ Kaliningrad ανατολικής Πρωσίας, Πολωνία, Λιθουανία, Λάτβια και Εσθονία.

¹⁶ 40 εκατομμύρια χρόνια από σήμερα.

¹⁷ Η Μαγεία του Κεχρμπαριού, *supra*.

¹⁸ O. Montelius *Der Handel in der Vorzeit*, PZ 2 1910 249 / 291.

¹⁹ J.M.De Navarro *Prehistoric Routes Between Northern Europe and Italy Defined by the Amber Trade. The Geographical Journal* 66 (1925) 481 / 507.

ευρωπαϊκής επιστημονικής κοινότητας, από τους οποίους συχνά δύσκολα αποστασιοποιείται η κοινή γνώμη. Η Αδριατική δεν αποτελεί παρά ένα μόνο τμήμα της Οδού του Ηλέκτρου, το νοτιότερο σε σχέση με την ηπειρωτική Ευρώπη. Το Carpat Adriae, η λιμνοθάλασσα της Βενετίας, η Ίστρια και κυρίως το δέλτα του Πάδου αποτελούν τις εισόδους στα ηπειρωτικά ενδότερα. Πολυάριθμα υδάτινα και χερσαία περάσματα χρησιμοποιήθηκαν ως ενδιάμεσες διαδρομές προς την Κεντρική Ευρώπη μέσω των παραποτάμων του Πάδου και των λιμναίων σχηματισμών της Βόρειας Ιταλίας και Ελβετίας.

Η πραγματική διάσταση της Οδού του Ηλέκτρου δεν αφήνει εκτός του ενδιαφέροντος αυτών των διακινήσεων την Ανατολική Ευρώπη και τα Βόρεια Βαλκάνια, κάτι για το οποίο συχνά οι επιστήμονες αδιαφόρησαν λόγω κυρίως πολιτικών αιτιών²⁰. Παρακλάδια της κεντρικής αρτηρίας που αποτελούσε την Οδό του Ηλέκτρου εισχωρούν σε βάθος στην Ανατολική Ευρώπη και στα Βαλκάνια μαρτυρώντας ένα πολύπλοκο δίκτυο και πλήθος άλλων ακόμα κατά μήκος του Δούναβη, των παραποτάμων του, των Τρανσυλβανικών Άλπεων και κατ'επέκταση των κοιλάδων και ορεινών περασμάτων προς τα νότια²¹ και προς τα δυτικά²². Μπορεί να γίνουν εύκολα αντιληπτές οι διαστάσεις αυτής της νεότερης αποκάλυψης στοιχείων πολύτιμων για την ουσιαστική μελέτη των διακινήσεων σε ένα γεωγραφικό φάσμα πολύ μεγαλύτερο από έναν άξονα Βορρά / Νότου, αλλά αντιθέτως για την πραγματική αξιολόγηση των πολιτισμικών και τεχνολογικών επιρροών, όχι αποκλειστικά στη Δυτική και Κεντρική Ευρώπη αλλά σε ολόκληρη την Ευρώπη²³.

²⁰ Οι χώρες του πρώην Σιδηρού Παραπετάσματος αλλά και χώρες όπως η Αλβανία και οι πρώην Γιουγκοσλαβικές Δημοκρατίες βρέθηκαν για σχεδόν μισό αιώνα εκτός επιστημονικού συναγωνισμού με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους. Έτσι είτε τα ανασκαφικά πορίσματα δεν γίνονταν γνωστά στον δυτικό κόσμο λόγω έλλειψης συμμετοχής στα διεθνή συνέδρια, είτε οι έρευνες δεν είχαν την αναμενόμενη απήχηση στα ίδια τα κράτη. Μόλις από τις αρχές της δεκαετίας του '90 ξεκινά ένα αμοιβαίο ενδιαφέρον για την αρχαιολογία και τις αρχαιολογικές ανακαλύψεις ενώ αισθητή είναι πλέον η συμμετοχή επιστημόνων από το πρώην σοβιετικό και κομμουνιστικό γεωστρατηγικό περιβάλλον στις εξελίξεις της υπόλοιπης ευρωπαϊκής επιστημονικής κοινότητας. Είναι ενδεικτικό το ότι μαζί με την δραματική αλλαγή του χάρτη της Ανατολικής Ευρώπης αρχίζει σταδιακά και προοδευτικά συσσώρευση γνώσης στοιχείων που μέχρι τόσο πρόσφατα παρέμενε ερμητικά κλεισμένη στις ακαδημίες και στα αρχαιολογικά ερευνητικά κέντρα αυτών των κρατών.

²¹ Βουλγαρία, Θράκη, Μακεδονία.

²² Μαύρη Θάλασσα.

²³ Μόνο στη βαλκανική θέση Novi Pazar έχουν βρεθεί πάνω από 8.000 τεμάχια ήλεκτρου από τη Βαλτική, όπως και ειδώλια καθώς και άλλα μικροαντικείμενα. Aleksandar Palavestra, Was there an amber route? Between the Aegean and Baltic Seas, Prehistory across the borders, Proceedings of the International Conference...2007. 354.

Σε επόμενο κεφάλαιο²⁴ θα παρουσιαστεί η σημασία των τρανσυλβανικών ορυχείων χαλκού, κασίτερου και αρσενικού στην ιστορία της μεταλλουργίας κατά την Μέση και Ύστερη Ευρωπαϊκή Χαλκοκρατία. Σχεδόν όλα τα απαραίτητα κράματα για την παραγωγή ορειχάλκινων αντικειμένων υπάρχουν στην περιοχή του Μέσου Ρου του Δούναβη και από εκεί προμηθεύονται διάφορα μεταλλουργικά κέντρα τα υλικά τους, κατά κύριο λόγο αυτά των Βορειοϊταλικών Terramare.

Η Οδός του Ηλέκτρου πέραν των Άλπεων οδηγεί στη Βαλτική Θάλασσα και δικαιολογεί την αρχαία ελληνική ονομασία της, ωστόσο στη διαδρομή που φέρεται να ακολουθεί σηματοδοτεί διακινήσεις και επαφές από μακρινά τμήματα της ευρωπαϊκής ηπείρου, με κυρίως μεταλλικά ευρήματα τα οποία συνηγορούν στην ύπαρξη μιας «μεταλλικής κοινής» της Ύστερης Χαλκοκρατίας.

Η σπεκτρογραφική ανάλυση απέδειξε ότι ο ήλεκτρος που διακινείτο στην Ύστερη Χαλκοκρατία και στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου ήταν πράγματι βόρειας προέλευσης. Οι κύριες περιοχές προέλευσης ήταν οι δυτικές ακτές της χερσονήσου της Γιουτλάνδης και οι ακτές των βαλτικών χωρών, ειδικότερα η χερσόνησος Samland στον κόλπο της Danzica και της Λετονίας.

Το ήλεκτρο της βαλτικής το οποίο ονομάζεται και σουκίνθιο λόγω της υψηλής περιεκτικότητας σε σουκίνθιο οξύ, είναι όπως αναφέρθηκε παραπάνω απολιθωμένη ρητίνη χαρακτηριστική κατά μήκος του νότιου μετώπου των παγετώνων της Τριτογενούς περιόδου. Μόνο με το τέλος της Πρώιμης Χαλκοκρατίας αρχίζει η ευρύτερη διακίνησή του σε μεγάλες αποστάσεις πέραν των βαλτικών περιοχών, προς την Κεντρική και τη Νότια Ευρώπη, η οποία είχε μια μακρά διάρκεια, έως την Ύστερη Ρωμαϊκή εποχή.

Τα κοσμήματα από ήλεκτρο αρχίζουν να διακινούνται μεταξύ του 18^{ου} αι του 17^{ου} αιώνα π.Χ. στον Πολιτισμό του Unetice της Βοημίας, του Wessex της Νότιας Αγγλίας και της Polada της Βόρειας Ιταλίας. Κατά τη Μέση Χαλκοκρατία η χρήση κοσμημάτων από ήλεκτρο διευρύνεται στον Πολιτισμό των Τύμβων της Κεντρικής Ευρώπης και στις Palafitte/Terramare του ιταλικού βορρά, ενώ κατά τους 17^ο / 16^ο αιώνες το ήλεκτρο εμφανίζεται στα μυκηναϊκά κέντρα. Στις Palafitte/Terramare το ήλεκτρο βρίσκεται σε μορφή σφαιρική ή δισκοειδή/σφαιρική και αμφικωνική. Συχνά εδώ το ήλεκτρο υπάρχει και σε μορφή κεφαλών περονών.

²⁴ Η Βόρεια Ιταλία και οι σχέσεις της με τους πολιτισμούς της Ανατολικής Ευρώπης (Λεκάνη Καρπαθίων / Δούναβη).

Βάσει των ευρημάτων από όλη την Ηπειρωτική, Νότια Ευρώπη και Ανατολική Ευρώπη είναι δυνατή η αποκατάσταση μιας νοητής Οδού του Ηλέκτρου, μέσα από ένα πραγματικά πολύπλοκο δίκτυο παρόδων και μικρότερων αρτηριών διακίνησης προς τον Πολιτισμό των Kurgan, της Ρωσσίας και των Βαλκανίων. Κατά τη διάρκεια της Χαλκοκρατίας και μέχρι τον 12^ο αιώνα π.Χ το περισσότερο ήλεκτρο της Βαλτικής προέρχεται από τη Γιουτλάνδη και διασκορπίζοταν μεταπρατικά από το Wessex και τη Βρετάνη, μέχρι τις ποτάμιες οδούς του Ρήνου του Έλβα και των παραποτάμων του στα Νότια, N/A και έως την αλπική ζώνη και τη Λεκάνη των Καρπαθίων.

Στην Ιταλία η διακίνηση του ηλέκτρου ακολουθούσε τα περάσματα των κοιλάδων του Adige και της Venosta, μέχρι την περιοχή της λίμνης Garda.

Στον Ελλαδικό χώρο, στη Νοτιοανατολική Γερμανία και στη νότια Αγγλία έχουν βρεθεί διάτρητες πλάκες ηλέκτρου οι οποίες διαχωρίζαν επάλληλες σειρές χαντρών, κάτι που αποδεικνύει επαφές, άμεσες ή έμμεσες, μεταξύ αυτών των μακρινών μεταξύ τους περιοχών. Αντίστοιχα στα Ισόπατα της Κρήτης και το Wiltshire της Αγγλίας έχουν βρεθεί χάντρες ηλέκτρου με χρυσά επιστεγάσματα. Από τον 12^ο έως τον 11^ο αιώνα π.Χ. η οδός διακίνησης του βαλτικού ηλέκτρου επεκτείνεται περισσότερο προς τα ανατολικά. Κύριες πηγές του ηλέκτρου τότε είναι ο κατώτερος ρους του Βιστούλα έως την Slesia τη Moravia και τον Δούναβη. Όσον αφορά την Ιταλία η Οδός του Ηλέκτρου κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου φτάνει στις εκβολές του Isonzo και τελικά στην Aquileia, το κύριο κέντρο εμπορίου και επεξεργασίας του βαλτικού ηλέκτρου σε όλη τη διάρκεια της 1^{ης} χιλιετίας π.Χ²⁵.

²⁵ Negroni Catacchio N. 1972: “La problematica dell’ambra nella Protostoria italiana. Le vie dell’ambra e I passi alpine”, *Bulletin d’Etudes Prehistoriques Alpines* 4, 73/78.

Ενδεικτική βιβλιογραφία γράφοντος

Οικονομίδης Σ. 2009: «Πρόγραμμα Adria I: Ιόνιο και Αδριατική. Μία μελέτη για τις δυνατότητες της ναυσιπλοΐας στην Ύστερη Χαλκοκρατία». *Ενάλια X*, 87/91.

Οικονομίδης Σ. Υπό δημοσίευση: «Mycenaeans and the Adriatic: a nautical challenge. Investigating the roots of navigation in the Adriatic Sea». *Ενάλια XI*.

Οικονομίδης Σ. Υπό δημοσίευση: «Terramare, Mycenaean centers and the role of the Adriatic during the Late Bronze Age». Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Θ. Παπαδόπουλο.